

RÁKÓCZI, AZ ÍRÓ

ÍRTA

ZOLNAI BÉLA

RÁKÓCZI, AZ ÍRÓ.

GROSBOIS ÉS PORT-ROYAL. RODOSTÓ. RÓMA. AZ ÖRÖK ELVÉGEZÉS.
RIGORIZMUS ÉS EGYHÁZKRITIKA. BIBLIA-MAGYARÁZATOK.

Rákóczi szellemi ikonográfiája két ellentétes portréját ismeri a fejedelemnek. Az egyik a száműzött Bujdosóé: a hajótörött, reményeiben csalódott uralkodó, a történelmi szerep vesztes tragikus alakja. A másik képről politikusok kiáltják, hogy az igazi Rákóczit ábrázolja: a kritikátlan illúziók legendás hőse, akit a történelem pátosza és glóriás fényessége szinte láthatatlanná tesz. De van egy másfajta Rákóczi Ferenc is, akiről nem kell fegyvert és vitézt idézve hangosabb szót ejteni, akit talán nem volt érdemtelen fölfedezni: * a janzenista remete, az író, a vallásos elmélyülés magábavonuló szentje, a magyar katolicizmus egyik legérdekesebb egyénisége, a magyar szellemi élet múltjában Európát magába vevő és Európának magából adó gondolkozók egyike.

Ez a «harmadik» Rákóczi a magyar szellemiségnek úttörője volt a tizennyolcadik század elején. Ha nem a józan racionalizmus és a felvilágosodás hatalmasodó korában él, ha nem a középkor színes üvegablakainak átsugárzott világában: talán égi korona övezi fejét és szellemült lényé csodákat fakaszt a lelkekben.

Benne valóban a középkor lelki erői éledtek újra és a tizenkilencedik századnak materiális rombolva-haladása után a mai spirituális és romantikus hajlandóságú időknek, az örök értékek, anyagtalan ideák és abszolút valóságok után szomjazó kornak kellett elkövetkeznie, hogy Rákócziban ezt az ég felé forduló arcot felismerjük. A rebellis-politikus hős, akinek alakja már-már a nagy lázadókkal, a Dózsa Györgyökkel, a forradalmár-népvezér-apostollal, a kuruc-negyvennyolcas szabadság-ideológiával, Martinovics-Petőfi-Kossuth-attitűdjével azonosult és a Nyugat ellen felkelő Kelet egyik szimbóluma lett: ebben az új megvilágításban mint alázatos, testi és lelki remete jelenik meg, Istennel beszélgető Magányos, mély vallási kultúrának átélője és kifejezője, udvari eszmekörben kötelességeiről elmélkedő bölcs Monarcha. A francia memoárirók, Saint Simon, Madame de Maintenon, kiemelik pietását, fejedelmi föllépése mellett istenfőlo egyszerűségét. A barokk-kor fejedelme volt, de a Spanyolországból kiinduló életformának nem azt

a külső dagályát fejlesztette ki önmagán, amelynek sugaraival XIV. Lajos fényeskedett, hanem a vallásos élmény belső fűtöttségét.

Az a nyugtalanság és fölfelé eszményülés jellemzi őt is, ami Szent Teréznek tollat ad kezébe, hogy vízióit megrögzítse, ami Greco ecsetjét olyan irreális alakok kompozícióira vezette. Volt neki is nagyvilági korszaka, amikor földi ideáloknak áldozott, de aztán egy nagy megtérésen ment keresztül, mint Szent Ágoston és Pascal. Vallomásaiban, ahol Szent Ágoston nyomdokait követi, a magyar léleknek első introspekcióját, önismeretét hagyta ránk. Hz a lélek hajlékony volt mindama gondolatok végiggondolására, amik a Véges és Végtelen körzetében a reformáció és a katolikus följúulás korát mozgatták. Rákóczi is vergődött a megoldhatatlan problémák hálójában, de a hit szavával tudott felelni a kétségekre; hánykódott az emberi szabadság és az örök elvégezés szirtjei között, mint Jansenius püspök, de megtért hajójával az engedelmesség révébe.

Azok közé tartozott, akiket a vallási kultúra élménye íróvá tett, akik lírai inspirációt merítettek a hit belső harcaiból. Sokkal számosabban voltak ilyen magyarok, mint amennyire nyilvánartjuk őket, de most ismét aktuálisak lettek, Rákóczival együtt. Vallomásait és misztikus Áhításait az európai neolatin irodalom maradandó művei közé kell számítanunk, Testamentuma és állambölcseleti-vallásos traktátusai a konzervatív-francia tizennyolcadik századot tükrözik és formálták is a maguk idején, de még mindig vannak filozófiai-teológiai munkái, amik kiadatlanul hevernek fölösztatott kolostorok hagyatékában . . .

Talán nemsokára ezek is napvilágra hozatnak és előttünk lesz Rákóczi alakja a maga teljességében: a lovasszobrok, a fejedelmi korona és kard mellé odaállíthatjuk emlék jelül az ő spirituális munkáit.

GROSBOIS ÉS PORT-ROYAL.

Rákóczi agrosbois-i remeteségben lett íróvá. Itt kapta életének legnagyobb inspirációit: a janzenizmus vallási kultúráját. A kamalduli szellem ihlette könyvtárának összeállításában és Grosbois-ban élte át először, nagyvilági korszaka után, az aszkézis igazi gyönyörűségeit. De kereshetünk életében régebbi motívumokat is, amik lelki fejlődését ebben az irányban befolyásolták. Korának nagy egyházi problémája volt az a belső reform, amellyel — a belga Jansenius nyomán és Szent Ágoston szellemére hivatkozva — francia teológusok Szent Péter hajóját modernizálni akarták, illetőleg visszavezetni az első kereszténység ősi erényeinek vizeire . . .

Tizennyolc éves volt, mikor Rómába vitték tanulmányútra (1693-4). Négy hónapot tölt a katolicizmus központjában, XII. Ince pápa kegyesen fogadja és ereklyékkel megajándékozza. Jezsuita iskolában nevelkedve, anyni teológiai műveltséggel már bírt, hogy a körülötte lejátszódó szellemi harcokra fölfigyelhetett.

Lehetetlen volt tudomásul nem vennie, hiszen állandóan papi légkörben élt, azokat az eseményeket, amiknek közepette mérséklő bölcseséggel és szelíd jóssággal szilárdan állott az Egyházfő személye. XII. Ince maga is hajlott az augusztinizmus felé.² A janzenisták üldözését igyekezett józan és perrendszerű keretekbe szorítani, a németalföldi szakadás ügyében békéltetőleg lép közbe és támogatja az antiprobabilista Gonzalez-t abban a törekvésében, hogy a jezsuiták morál-principiumait más alapokra helyezze . . . Mit beszélgetett az ifjú herceg a gallikán és janzenista válságok hónapjaiban a Vatikán képviselőivel: nem tudjuk. De annyit föl kell tennünk Rákóczi-
ról:

Port-Royal a XVII. században.

láthatta a pápai udvar szellemi gépezetét és tapasztalhatta, hogy a legnagyobb kérdésekben is mennyire megoszlanak a vélemények. Későbbi munkáiból ennek a ténynek a fölismerése mindenesetre igazolható.

A bujdosó Fejedelem irodalmi munkásságával legnagyobb erőssége lett a janzenizmus magyar visszhangjának. Grosbois-ban egy janzenista milieunek lelki szűrőjén megy át a világnézete, de az áldatlan kontroverziákról már Párizsban tudomást kellett szereznie az Unigenitus-bulla megjelenésének és kihirdetésének éveiben (1713—1715). Elképzeltetlen, hogy az egyházi politikai harcokról, amelyek nagyszámú publikációkkal izgalomban tartották

a francia közvéleményt, ne hallott volna beszélni az udvarnál. Barátja, Dangeau, naplót vezetett az eseményekről. Toulouse grófja, akivel gyakran vadászgatott Rákóczi, tanúja volt a Port-Royal-des-Champs kolostor lerombolásának (1709). Rákóczi párizsi tartózkodása idején még életben voltak a janzenisták közül Quesnel, Pluche abbé, Duguet, Grancolas, Pouget, Huré, Dusaussouy.

A kamalduliak aszkéta élete a tizenhetedik század rigorista morálfilozófiájának egyik legtökéletesebb megvalósulása.³ De ez a vallásosság nagyobb gondot fordított a maga lelkiéletének elmélyítésére, mint arra, hogy tételeivel ne térjen le a római anyaszentegyház ösvényéről. Grosbois kifelé katolikus volt, de befelé harcolt a predesztinációs tanokért és a pápai abszolútizmus ellen, visszautasítva az Unigenitus-bullát. Rousseau kamalduli barát, aki a Rákóczival kötött bérleti szerződést aláírta,⁴ azonos azzal az appelláns grosbois-i atyával, aki a kamalduliak tiltakozó iratának (Témoignage, 1727) egyik hitvallója volt. Rákóczi hasonló lelki attitűd-öt fejez ki szabadabb utakon járó vallási munkáiban, amiknek kéziratait végrendeletileg kamalduli rendtársaira hagyományozta.

Grosbois-ban fogott hozzá nyilvános és egyetemes gyónásának, a *Confessio peccatoris*-nak⁵ megírásához (1716).

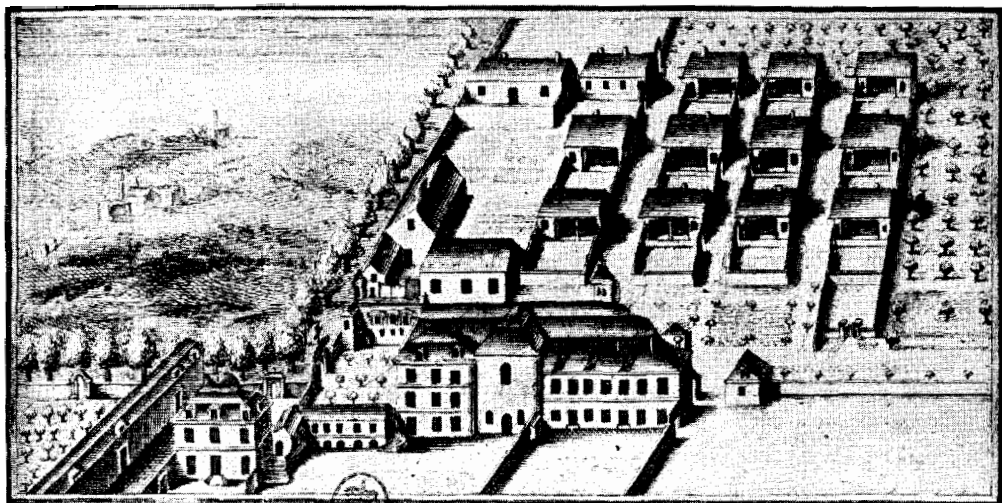
Hiteles följegyzés tanúskodik róla, hogy szorgalmasan olvasta az indexre tett Nicole munkáit. Hogy szellemben mennyire egynek érezte magát a grosbois-i rebellis barátokkal, arra döntő bizonyíték az a levél, amit 1726-ban írt a kamalduliakhoz és amelynek egykorú másolatát a troyes-i könyvtár őrzi *Ivettre du Prince Ragotz aux R. P. Camaldules*⁶ címmel. Rákóczi abból a célból írta levelét, hogy halála után szívével együtt küldjék a kamalduliak kolostorába, ami meg is történt.

A levélben az extatikus remetét látjuk, akit Rákóczi egyéb írásaiból jól ismerünk. Tekintetét az égi kegyelem felé fordítva, keresztjét türelmesen és megnyugvással hordozva a Providentia kifürkészhetetlen utain: úgy áll előttünk itt is Rákóczi, mint a barokk-kor érzelmes, szent alakjai. Szinte már krisztusi szerepben él, ami a vallásos exaltáció legmagasabb fokát jelzi: önmagát följajánlva Istennek, vált ságáldozatul hívei kicsiny csoportjáért. Fölfelé alázatosság, de az emberekkel szemben bizonyos pátoz szól a levélből, az isteni küldetés elokvenciája. Mintha boldog sebeit szeretné mutogatni, amikkel a Gondviselés megáldotta. Olvassátok a Vallomásaimat, mondja a kamalduli testvéreknek, apostoli gesztussal az ő szenttételeiket is előmozdítani akarván és önmagát, élete történetét adva szeretteinek, akik személy szerint nem láthatják. Erősítsétek magatokat a malasztal a szellemi harcra . . .

A szíve Grosbois-hoz tartozik — írja — a szent kongregációé, amelynek tagjai az égbe vezető úton járnak. A jezsuita Colonia, aki összeállította a janzenista munkák szótárát, nem így ítélte a rebellis kamalduliakról. Inkább olyanformán, hogy a herezis útjain tévelyegnek, pápai átokkal sújtva. Erre

nem is gondolt a jámbor végrendelkező, aki szívét Grosbois-ba küldi pihenni... Sőt kitartásra ösztönzi a kedves Atyákat, hogy megharcolják a lelki harcukat, jobbra és balra egyképpen vagdalkozva, csupáncsak a legfőbb Jót tartva szem előtt: «combattez à droite et à gauche, envisageant par une ferme foi le souverain Bien» . . . Harc a világ, az ördög, a test, az Antikrisztus ellen és a meggyőződés védelmében? Grosbois úgy érthette, ahogy kinek-kinek megnyugtatóására szolgált.

A kamalduliak gondosan őrizték, másoltatták Rákóczi levelét és egyéb írásait. Értékes iratnak tekintették a Confessio és több más teológiai mű szerzőjének minden sorát: Rákóczi nemcsak recipiálta korának vallásos

Grosbois.

eszméit, hanem maga is részt vett azok kialakításában. A szívről szóló hagyomány-levél is Rákóczi európaiságának bizonyítéka.

*

Íróvá-lételének kiindulópontja Grosbois, ahol — fatális szükségszerűséggel — a janzenizmus eszményképe, Szent Ágoston gyakorolta Rákóczira a legerősebb hatást. Szent Ágoston élete és erkölce példaképpül állott a hontalan fejedelem előtt: megtérését éppen Szent Ágoston olvasása jelzi és önéletrajzát egyenesen a hippói püspökre hivatkozva ajánlja föl Istenének: «Confessiones servi tui Augustini legentis.»

Szent Ágoston konfesszióit irodalmi mintául választja Rákóczi: a fejedelem Önéletrajza irodalmunkban legkimagaslóbb emléke a Szent Ágostonkultusznak.⁷ A nagy egyházatya első kalauza lett Rákóczinak az önismeret, az aszkézis, a remeteség felé, amely ott kezdődik, hogy az író önmagába

világít, bűnbánatot tart és leírja bűnös életének folyását. A vallomásokba aztán soliloquiákat, Istennel való magányos beszélgetéseket fűz: itt is a Szent Ágoston-hagyomány irodalmi példáját követi.⁸

A racionalizmust legyőző janzenista ájtatosság, az érzelmes vallásosság életformája és irodalmi stílusa már Grosbois-ban teljes mértékben dominálja Rákóczit. A bűntudat, amely olyan súlyos teherrel nehezedik a janzenista remeték kedély állapotára, Rákóczinál is nagy lírai apparátussal bontakozik ki. «Emlékirataidban»⁹ írja, hogy «Vallomásaival szívét kitárta Isten előtt, de szíve nem szűnt meg fájni, mert bűnei örökké szemei előtt lebegnek. A «Vallomásokéból ez a fájdalmas önarckép néz le ránk. Bűnbánó zarándok, aki a könyörületesség forrása után szomjúhozik, a legfőbb Medicushoz folyamodik gyógyulásért, a megpróbáltatásokat megnyugvással, szinte örömmel fogadja, béketűrőleg és alázatosan várja vakságára az örök megvilágosodást, az elmélkedések szuggesztíója alatt könnyeit hullatja és sóhajtozva, nyögdecselve kéri a megváltó malasztot. Fölkiáltások és bibliai hasonlatok váltják föl a «Confessio» érzékeny helyeit, majd a szemlélődő élet boldogságát, a magányosság kimondhatatlan édességét zengi a Fejedelem, aztán önsanyargatásairól emlékezik meg száraz, objektív elbeszélés hangján . . .

A stílusnak ez a gravitása és komolysága, mély érzéseket lefojtó ridegsége, meztelen őszintesége jellemző a janzenizmusra: világiasság, írói cicoma, hiú elokvencia, művészi öncél éppúgy nincs az írásaikban, mint ahogy templomaikból hiányzik a barokk művészet és a triumfáló zene.

Rákóczi komor lírizmusának hullámai egy másik munkájában csapnak föl legmagasabbra: az «Aspirations d'un prince chrétien»¹⁰ állításaiban, fohászzkodásaiban, röpimáiban. Itt ontja a vezeklő üdvös könnyeinek árnját, itt fűröszi bűnöktől szennyezett lelkét a bűnbánat és fájdalom patakjaiban. Gyönyörködik a testi kínokban, szenvedésért könyörög Istennek, égbe kiált a siralom völgyéből. Valósággal bűnbánati énekek végeszakadatlan és monotonná váló sorozata ez a könyv, amelynek rövid bekezdéseit prózai verssorok alkotják. A zsoltárok inspirációja és a megigazulás élménye költővé avatják a száműzött hadvezért.

Bona kardinális égbevezető munkái, Bossuet «Élévations»-ja, Szent Ágoston és az «Imitatio» lírai helyei mellé állítható a zsoltáríró és teológus Rákóczinak számos ilyen «áhítása», mint például a hatodik fejezetből kikapott ez a részlet, magyarrá téve:

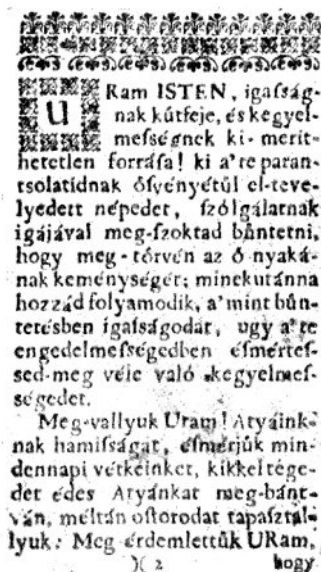
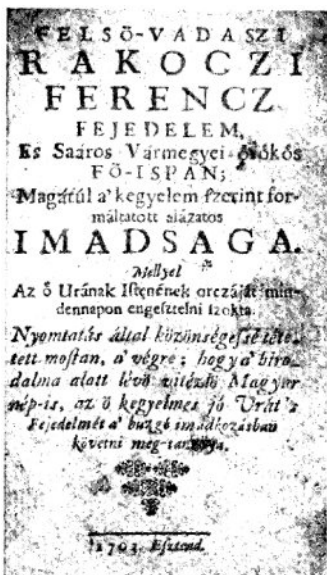
Jövel, jövel, isteni szőlősgazda, nyesd le vágyakozásaimnak fattyuhajtásait, amelyek szivemből nőnek, hogy ez a szőlőskert minél több gyümölcsét hozza az istenszeretnek.

Emlékezhetünk itt az «Imitatio» szövegére: «Veni, veni, quia sine te nulla érit laeta dies aut hora, quia tu laetitia mea et sine te vacua est mens mea.»

Az érzelmességnek állandó habitusa, amely végigvonul az egész munkán, párhuzamba vethető azzal a jellemrajzzal, amit Rákóczi kedvelt auktora,

Arnauld ad a janzenistákról, akik be sem lépnek a templomba, méltatlanoknak tartva magukat arra, hogy hangjukat Isten népének hangjaiba vegyítsék, mély alázatossággal a kapuban húzódnak meg, sírva, mialatt a többiek énekelnek, inkább sóhajtásokkal, mint szavakkal végezvén könyörgésüket . . .

Rákóczi és a janzenisták a középkori vallásosság talaján mozognak, ennek a darabos lírának keretei között. Mintha a magyar középkor hangjának rokonszerűségét hallanók újra, a Cornides-kódex íróját, aki édesen bocsát könnyhullatása

Rákóczi «Imádság»-nak címlapja és első oldala.

való pszalmusait, amelyek a Szent Ágoston-tanítvány Petrarca szavaival szólnak: «... mondhatatlan nyavalyákkal nyavalygok, ily hosszan fertőzetes fertőzőm vermekben és én gonosz kívánságimnak sarában fekszem, emelj föl engem Krisztus Jézus ...»

Rákóczi nem maradt meg a janzenista ájtatosság és vezeklés fokán. Olvasmányainak szárnyain fölemelkedve, lelkét a misztika végtelensége vonzza az Istennel való egyesülés felé, a test börtönéből kifejtözve szemlőlésében a summum bonum lebeg vágyai előtt, lelke — Isten jegyese (épouse de Dieu) — az égbe tör, Isten teljes bírását (entière possession et jouissance) keresve: itt is a neoplatonikus Szent Ágoston tanítványa. Rákóczi hajlama

a misztikára abból a tényből is fölismerhető, hogy könyvtárában okkultista, alchimista munkák voltak: a «szent művészet» titkainak kutatása vallásos lélekből fakadt vagy legalább is vallásos mezbe öltözött.

A nyugodtlelkű Rákóczi nem jutott el soha a misztikusok révülési állapotáig, amelyben a test kikapcsolásával látják, magukba fogadják Istent. Nem voltak víziói, mint védőszentjének, Szent Teréznek. Nem volt tüzeket látó boldog éjszakája, mint Pascalnak . . . De olvasmányai, az egyházi irodalom hagyománya, teljes stílus-készletében eléjétárták a lélek égbeemelkedésének különböző fokozatait. A janzenizmus légköre, amelyben olyan otthonosan érezte magát a miszticizmus, ellenállhatatlanul az örökkévalóság felé irányította Rákóczi lelki szeméit. Olvasmányain keresztül megtermékenyült fantáziája és író-készsége. Méz-édességet éreztető mondatai talán csak az irodalmi kiélés virágai, de ha nincs mögöttük misztikus élményre hajló lélek, nem keresi ezeket a kifejeződési lehetőségeket.

Az «Aspirations d'un prince chrétien» irodalmi mintája a misztikus literatúrában keresendő és nem más, mint a janzenizmussal rokonszenvező és barátkozó Bona kardinálisnak műve, a rodostói könyvtárban is olvasott «Via compendii ad Deum», amelyből francia fordítás is készült «Aspirations à Dieu» címmel. Ez a misztikára nevelő munka megint visszamutat a janzenizmusra: a misztika legbővebb forrásait éppen a remeteéletben, a zsoltárokban és Szent Ágoston «Vallomásai»-ban jelöli meg.

Rákóczi a tizennyolcadik század elején messze eltávolodást jelent mindenracionálizmustól, a Descartes valláshoz-vezető és a Voltaire deista okos ságától egyaránt. Ebben is Pascal gondolatainak útját járta: nemcsak az ész, hanem a szív is forrása ismereteinknek. «Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît point.»

*

Grosbois-hoz és a Port-Royal-hoz köti Rákóczit az imádságba-merülés és a földi-önmagáról való megfélelkezés attitűdje is. Az imádság, az Isten iránt való meleg és melegségén hevülő szeretet, áhító fölemelkedés az ima szárnyain: a legfőbb helyet foglalja el Rákóczi vallásos életében. Nevelője buzgó imáinak tulajdonítja, hogy mikor tízéves korában Törökországba akarták túszként küldeni, a terv megghiúsult. 1703-ban fölkelő serege számára könyörgő imát szerkeszt.¹¹ Döntő szerepe a grosbois-i megtérés után lesz sorsában az ima-állapotnak.

Ez az imakultusz, amelyet olvasmányai érleltek világnézetté és amelyet az «Aspirations»-ban objektivált, nem írható csupán ifjúkori nevelésének, Bona hatásának és a misztikus állapotnak számlájára, hanem van benne egy teológiai-janzenista gondolat is: az imaállapotban-létel megnyugtatja a lelket, hogy a meg nem érdemelt gratia efficax birtokában vagyunk. Kétségtelen, hogy Rákóczi, ha víziói és hallucinációi nem voltak is, ezen az úton jutott legközelebb az unió mystica élményéhez. Egyik áhításában fölsóhajt:

Ó börtön, ó lelkem porhüvely! . . . Emelkedjél, lelkem, centrumod felé, mert Isten jegyese vagy, bár a hús kötelékeiben leigázva . . . Oly gyakran részesítesz, Uram, kincseidben, de mindaddig gyűlölködő leszek, amíg el nem jutok a Te tökéletes bírásodig és élvezésedig . . .

Ebből a misztikus és janzenista imakultuszból magyarázható a szeretetnek az az exaltációja, amely már hajlandó a vallás minden aktivitását ebben az erősenhívó és tétlen fölfelé-eszményülésben látni. Rákóczi itt is Szent Pál követője és janzenista ihletű istenkereső:

Minthogy szeretetünk alapja a hit, szeretnék még jobban hinni, hogy még jobban szerethesselek, Uram. És minthogy a szeretet nem más, mint a hitnek tökéletessége, szeretnék még jobban szeretni, hogy még jobban higgyek . . .

A hit és szeretet dualizmusának ez az egyéolvadása végül is az egyesülés pillanatára hevíti a saját forráságában égő lelket:

Nem a jutalmadat akarom és kívánom, hanem Téged-magadat: a boldogságot nem végcélnak óhajtom, hanem Tégedet a boldogságban . . .

De még ennél is továbbmegy Rákóczi. *Expressis verbis* szembehelyezkedik azzal az opportunistával és a jezsuiták által gyakorolt fölfogással, hogy a kárhozattól való félelem büntelensége elég az üdvösségre: «Igazán hamis prófétáknak tartom azokat, akik a szeretet parancsát lazítják és azt mondják, hogy a félelem maga is elég az üdvösségre . . .»

Rákóczi vallásossága mindenképpen a kiváltságos lelkek habitusát mutatja. Magasabbrendű vallásosság, mint az a józan és populáris praxis, amelyet — az Egyház tömegeit és hitben, értelmiségben gyámoltalanjait szem előtt tartva — a jezsuiták propagáltak. Szinte már protestáns eszmény ez a közvetlenül Istenhez emelkedő és a Végtelen misztériumait járó legbensőbb Hit, amely nem szorul látható vagy konkrét formában megjelenő közvetítőkre, külső operációkra, szentek-ereklyék kultuszára, az ég pogány benépesítésére és földi eszközökre, szent lépcsőkre. A lélek szabad égbe-röpülése ez, a «magasságok felé» szárnyalás, a földi világ teljes eltaszítása.

A misztikus lélek nem ismeri az isteni és az emberi akarat szembeállítását. Dualizmus helyett az égivel teljes harmóniában és ön-megsemmisülésben él. Rákóczi is azért imádkozik, hogy akarata Isten akarata legyen . . .

RODOSTÓ.

Grosbois szellemi közvetítésével állította össze rodostói könyvtárát a Fejedelem. Ezekbe a könyvekbe egy pillantást kell vetnünk, ha Rákóczi irodalmi munkásságának gyökereit keressük.

A könyvtár holt betűje emberi lélekben elevenedett. A janzenizmus világnézetét és teljes szellemi fegyvertárát közvetítették Rákóczihoz a

rodostói könyvek.¹² A teológiai olvasmányoknak ez a szakszerű kultusza laikus embernél csak úgy magyarázható meg, ha fölteszük, hogy valami szubjektívabb, belső érdek fűzte éppen ezekhez az olvasmányokhoz és a körültekintő vallási tájékozódás életének sarkalló eszménye volt. A jámbor és egyszerű hívő megelégszik az ájtatosság néhány szövegével. Az érdeknélküli vallásosság nem szorul könyvtárra. Az gyűjt szellemi fegyvereket maga köré, akit valami propaganda-ösztön sarkall. Valami meggyőződésnek alátámasztása, akár vatikáni, akár eretnek kövekből álljon a talapat . . .

*

A rodostói könyvtár szellemi alkatán legföltűnőbb a profán bölcsességnek és a világi olvasmányoknak távolléte. Az összeállító elvi alapon kizárta a világi hiúságok gyönyörködtető olvasmányait és ezek közül *egy-kettő* csupán kerülő úton, a morál cégjelzésével ellátva tudta becsempészni magát. Meggyőződéses janzenista nem tűrhette maga körül a népszerű gáláns és lovagi regényeket. Madame de Sévigné ugyanezt a szigorúságot alkalmazza Rochers-i magányában: a lenézett regények a kispolcra szorulnak ... A szépirodalom egyik főtagadója Bossuet volt: órá többször hivatkozik Rákóczi, aki önmagán a szentágostoni elvet alkalmazza, a libido sentiendi kerülését. De a keresztény kultúrához hozzátartozik az a motívum, amit Rákóczi is hangoztat, «Politikai Végrendeletében,¹³ hogy meg kell találni a szépirodalmi ösztön kielégítését a szent ember olvasmányaiban. Az esztétizmus ösztöne nem halt meg Rodostóban sem, csupán szunnyadt a rigorizmus és irodalomellenesség takarói alatt. Szent Teréz önéletrajzát, Fleury egyháztörténetét, Szent Ágoston vallomásait úgy lehet olvasni, mint valami regényt. A hippói püspök én-regénye csupa líra és érzelmi hullámlás. Nem is találhatott az ő szövegénél dúsabb érzékenység-élményt a janzenizmus. Az ég felé áhító Rákóczinak irodalmi mannája és még a huszadik századi Prohászka is inspirációt kaphatott az ágostoni misztikából, amely az irodalom tagadásakor is a legszublímáltabb irodalmiságot formálja ki. Ebben a szépirodalom-mentes, irodalomtagadó és kerülő úton mégis az irodalomhoz vezető milieuban fejlődtek íróvá Mikes és Rákóczi.

Ez a morális milieu éppenséggel nem jelentette a kultúra száműzetését. Mikes a kor természettudományos haladásának egyik szószólója, Rákóczi pedig szemére veti a Habsburgoknak, hogy nem állítottak akadémiákat, ahol a nemzetet tudományokban és szépművészetekben oktassák . . .¹⁴

*

Kapott Rákóczi veszedelmes inspirációkat is a rodostói könyvtárból. A Bibliának szabad és felelőtlen fordításait, az officiumok vulgarizálását, a Missale népszerűsítését nem nézhette jó szemmel az Egyház, ha örködni akart a textus betűje és szelleme fölött, ha meg akarta védeni kultuszának szakralis-misztikus jellegét. A janzenisták itt is protestáns és modernizáló

fölfogással lépnek föl: fordítani, terjeszteni, népszerű olvasmányul szétosztani akarják a Bibliát és a rítus latin szövegeit. Maga Jansenius Augustinus is tele van biblia-magyarazattal. Rákóczi több munkájával ennek az eretnek-hagyománynak ösvényeire lép.

Ő is, mint a janzenisták, az egész Bibliát programjába vette. Míg a katolicizmus ösztönszerűleg az Újszövetségbe kapaszkodott, a kálvinizmus és janzenizmus visszanyúlt a szöveg teljességéhez: mintha az őskeresztényekhez való megterés közelebb hozta volna őket a zsidó történethez. Pesszimista világnézetük a haragvó, bosszúálló Isten képét lelte föl, a maga hasonlatosságára. Pacifista kereszténység helyett harcok, háborúk, üldözések és gyilkosságok hangsúlyosabb, darabos verseit keresték. A görög-római kor zsidó civilizációjának stílus-légréből a primitív paradicsomi korba menekültek. De ezt csak úgy teheték, hogy a malaszt-nélkül sínylődő mózesi szövetséget megtöltötték értékes szimbólumokkal, Krisztus és az Egyház előképeivel, figuratív jelenlétével, így az összetartozás is erősebb lett a Biblia széthulló részei között. Egységes, minden töredékében isteni mű: napról napra lelki táplálék a jelen vígasztalanságában. A rodostói irodalmi szigetre Massillon, Duguet és Pouget művei közvetítették ezt a teológiai irányt, amelyre utalnunk kell, mert ez az út vezet Rákóczi figurizmusához. Mikes is ezt a biblia-magyarazatot propagálja katekizmus-fordításával.

TESTAMENT
POLITIQUE ET MORAL
DU PRINCE
RAKÓCZI
TOME PREMIER.

A LA HAYE,
 Chez SCHEURLER.

M DCCLI.

Rákóczi «Politikai Végrendelet»-ének címlapja.

Lehet találni magában a Szent Ágoston-kultuszban is jelenre-utaló, eretnek csírákat. A janzenista reform-katolicizmusnak eszményképét valósította meg a «Confessiones» szerzője, örök és elérhetetlen ideálként: a belső ember önmagára eszmélését, a conversio és a perseverentia élményét, a vét-

kek tudatában való Isten-dícsérést, a malaszt mindenható diadalát, megtestesülve egy szentnek életregényében.

XIV. Lajos a Port-Royal lerombolása után felszántatta a kolostor helyét, hogy ne is lehessen soha többé szellemi művek termőföldje. Vájjon mit érdemelt volna a rodostói könyvtárszoba, amelynek zárdai csöndjében és főliánsai között Rákóczi, Mikes és egy tucatnyi magyar bujdosó keresték az örök életre vezető utat?

RÓMA.

Grosbois és Port-Royal tanítványa összeütközésbe kellett hogy kerüljön Rómával.¹⁵ Rákóczi egész spirituális-írói pályafutása a janzenista lélek kettősségének tipikus szimptomáit mutatja: vergődést a meggyőződéshez való ragaszkodás és a lojális egyházhűség között. Akinek nincsen egyéni vallásos élménye és kritikátlanul, érzelmi előkészület nélkül elfogadja a katolicizmus csodálatos dogma-rendszerét és előírásos praktikumát, az sohasem kerülhet gyanúba. Rákóczi azonban a szentek utait járta és nem tömegszállító hajón. Iránytűjét mágneses viharok nyugtalanítják, de kanyarogva is biztosan halad az égi cél felé.

Róma ellen irányuló érzület — hiába terjesztette róla Bécs, hogy ellensége a katolikus vallásnak¹⁶ — nem fedezhető föl reánk maradt írásaiban, bár az ultramontán szót ajkára veszi egyhelyütt, a «Vallomásai»ban, engedve a közkeletű frázis csábításainak . . . Egyébként, bármennyire ragaszkodik is pesszimista világnézetéhez, vallási téren semmi rebellizmus nincs benne. Remetesége egy középkori emberé, aki bűnbánóan meghajtja fejét Isten és az Egyház hatalma előtt.

Rákóczi öntudatos katolikus, ami ismét janzenista vonás nála. «Hmlék-iratai»-nak Ajánló levelében írja, hogy az erdélyi fejedelemség birtokába jutva, célja az lett volna, hogy a szétvált felekezeteket visszavezesse a valódi katolika egységre. Luteránusokról, kálvinistákról mindig úgy beszél, mint eretnek szektáriusokról: ez is beleillik a janzenista polémia stílusába. A görög schizmáról és a mohamedánokról erősen apologetikus szellemben ír.

A fejedelmet érdekelték a keleti egyházak és a mohamedán vallás ügyei, amikkel a római katolicizmus törökországi helyzete szorosan összefüggött: egyik kézirat munkája, «Musztafa és Pèlerin» latinnyelvű dialógusa,¹⁷ őrzi ennek az érdeklődésnek emlékét. Ismeretes, hogy általános egyházi tilalom sújtotta a mohamedán vallásra vonatkozó publikációkat, a keleti egyházzal foglalkozó irodalmat szintén nagy figyelemmel kísérte a római cenzúra. Ricaut és Vertot művei, amelyeket Mikes kivonatolt Rodostóban, indexen voltak. Jean de La Roque szíriai útleírása, amit szintén olvastak Rodostóban, egy libanoni remetét jellemez, aki évente hétszer olvasta a Szentírást. Egy másik rodostói könyv, Renaudot abbé műve, azt igyekszik bizonyítani, hogy a

görög és keleti egyházak a szentségek dolgában megegyeznek a rómaival. Rákóczinak is ez a tétele: a görög, örmény és latin vallás nem más, mint ugyanegy vallásnak szétterjedése. Az ilyenfajta problémák feszegetése akaratlanul is a vallási relativizmust szolgálja . . .

*

Rákóczi tudatosságára legjellemzőbb az, hogy világosan maga elé állítja és analizálja a herézis keletkezésének lelki okait: Isten maga engedte meg az eretnenségek létrejöttét — egy janzenista-predesztinációs világnézet nem is képzelheti másképp — és ezek a lázadások az emberi lélek elbizakodottságából, nyughatatlanságából származtak, mert kemény dolog az ész számára, hogy bezárkózzék a hit falai közé. így beszél az Ész ellensége, a misztikus Rákóczi: Istent nem fölfogni akarja, hanem imádni, ahogyan a «Krisztus követésében olvasta.

Rákóczi túltesz a janzenista apologéták öntudatosságán: van bátorsága önmagára is alkalmazni az egyházvédelmi elvet: nyíltan revokálni munkáinak gyanúba fogható kijelentéseit és ünnepélyesen megtagadni a janzenizmust. Az érzések komplikációja és retardáló megerősülése ez a folyamat: a Tanítvány, aki megtagadja szerelmét, pedig ő az a szikla, amelyre a Mester a tagadáson keresztül is épít.

A visszavonás ténye Jansenius püspök hűségnyilatkozatával állítható párhuzamba. A «Vallomások» végén Istenhez fordul Rákóczi, alázatos szívvel — ez az attitűd bizonyos fokig megkerülését jelenti az egyházi perrendtartásnak — és pontról pontra hitvallást tesz a janzenista propozíciók ellen. Forma szerint megtagadja a gratia efficax tanát és a szabadakarat hívéül szegődik. A probléma azonban Rákóczira nézve is sokkal bonyolultabb, semhogy ez a kikényszerített revokáció fölégetné — akár a múlt, akár a jövő felé — közte és a janzenizmus között az összekötő hidakat.

Tipikusan janzenista módon védekezik a fejedelem: szavai az Egyház ősi tanítását adják, tehát nem lehet jámbor írásait sem eretnenséggel vádolni, sem pedig bullákkal kárhozatni. Sorainak értelmét a cenzorok elcsavarták, megcsonkították, kitörölték — írja gyónásában Rákóczi. — Ártatlansága tudatában könnyűnek találta volna a kárhozatott tételek igazhitűségét bebizonyítani és már készült is a válasziratra. Arra a vádra is el volt készülve, hogy olyasmiket írt, amik a szentatyáknál nem találhatók föl; hogy néha-néha az Egyház pásztoraira is panaszkodott; hogy türelmességet mutatott a másvallásúakkal szemben . . . örök kár, hogy a polémiára kész fejedelem ezt a replikát nem készítette el. Ha kiadja nyomtatásban a «Vallomásai»-t, egyházi részről bizonyára nyilvánosan is hozzászólnak és talán ily módon is felelni kényszerül: a francia janzenizmus kontroverziáiban nyomot hagy egy magyar teológus . . . Rákóczi azonban elkerüli a «scandalum»-ot. De büszkesége mégis leírhatja vele, hogy könnyű győzelmet remél vala egy esetleges teológiai vitától: «facile apparebat mihi demonstrare sensum ortho-

doxum condemnatarum propositionum». A magyar szabadságharc hőse kész tollal is, teológiai tudománnyal megvédeni a maga igazát.

*

Tollát csak kevés ideig pihenteti, aztán megint munkába kezd és ismét veszélyes magasságok felé jut. Ez a tiszteletreméltó és tisztaerkölcsű kereszténység, amint Prohászka Ottokár nevezte naplójában a janzenizmust, nagyon is tudatosan ragaszkodott a meggyőződéséhez és érzelmeihez. Rákóczi nagy önbizalommal fogott a «Meditationes super scripturam sacram»¹⁸ megírásához, amely maga is vergődés Róma és Port-Royal között.

A nagy mű Praeambulum-ában érzelmes-szubjektív hangot üt meg az elmélkedő: a spirituális és temporalis üldözéseknek közepette isteni táplálék után szomjazik és a Gondviselés jóságához menekül a száműzöttségben . . . A perai inkvizíció (1719) után — megáható ez a belső inspirációt dokumentáló vallomás — nem bírta sokáig az írástalanságot, éheznek az isteni ígére, ismét fölveszi a sztrájkoló tollat.

Az engedelmes, problémátlan vallásgyakorlat néma tud maradni, de a herézis mindig beszédes. Akik lírai effúziókban élnek ki vallásos élményüket, akik önálló hangforrásokká ihletődnek égi csengetyűszó rezonátoraiként: könnyen kisiklanak a diszciplína merev kontúrjaiból. A szigorú és aszkéta janzenisták könyvet könyv után írnak, hogy kiöntsék lelkük újságait és vallásos tévelygéseiket igazolják. A fanatikusként mindig van valami eszméje, amit aztán könyv alakban kell kifejtenie és bizonyítania, mint Janseniusnak Szent Ágoston predestinációs hitét vagy Rákóczinak az ószövetség figuratív jelentőségét . . .

Kielégületlen és közlésre vágyó lelkiállapotból született meg a «Meditationes super Genesim» is, Rákóczinak ez a hosszú elmélkedés-sorozata, amely bevallottan szubjektív öncélt szolgálat: eszköze az élménykeresésnek, lehetősége érzelmek kiélésének, gondolatok edző tornájának. Mintha csak egy modern romantikus író állana elénk, aki önmagát mutogatja, a gondolatait és érzelmeit kitergetve, amikben elsősorban ő maga leli kedvét. Nem a profán emberekhez, avatlatlan publikumhoz szól az író, hanem önmagában Istenéhez: őszinte líraiság ez, még akkor is, ha az effajta elfordulásban érzünk némi irodalmi fogást.

A perai cenzúra erősen megrendíthette Rákóczit, mert ebben az újabb elmélkedő művében őszintén protestál minden harciasság-gyanúval szemben és eleve visszavonja esetleges tévedéseit. Ebben az újabb revokáló nyilatkozatban semmi olyan nincs, amit egy janzenista alá nem írhatna. Azzal kezdi Rákóczi, hogy munkája nem lehet az Egyház doktrínájával ellenkező, ha Isten szavain alapszik. A zsinatokra való hivatkozás nyilván mutatja, hogy ő is az Egyetemes Egyház közösségére gondol, erre a legfőbb fórumra, mint az appellánsok valamennyien.

A cenzúráról való félelem is egyik oka volt, hogy Rákóczi ezentúl szí-

gorúan a Szentírás szavaihoz akarja fűzni elmélkedéseit. Nem várt veszedelmek leselkednek rá ezen a látszólag biztos úton is. Erre ő maga is gondol, de a helyett, hogy rábízna magát hivatásos vezetőkre, úgy hiszi, hogy az Istennel való közvetlen összeköttetés megóvja őt a tévedéstől. . .

*

Nincs kétség benne, hogy Rákóczi külsőleg hű fia maradt az Egyháznak, hiszen Jansenius sem akart egyebet, mint a belső ember megreformálását. Ez a Pascal értelmében vett belső ember azonban sok «tribulatio»-n ment keresztül, amíg egyensúlyát ke-
reste és talán soha meg sem találta. Formálisan Róma kerekedik felül, de az érzelmek nem változnak.

A revokáció és hűségnyilvánítás harmadik étape-ja a «Végrendelkezés»,^{1g} amelyet Rodostóból 1732 október 27-ről keltez Rákóczi. Csak az eretnek-hajlandóság szorul revokációra. Kijelenti itt, hogy mindent hisz, amit az Egyház tanít és mindent megtagad, amit az Egyház kárhoztat. Hogy mit ért Egyház alatt és mi az Egyház tanításának és kárhoztató ítéletének kritériuma, azt nem mondja. Ez a hűségnyilatkozat azonban mindenképpen Rákóczi mély katolicizmusának bizonyítéka.

Jansen yperni püspök.

Hasonló nyilatkozatot tesz a «Traité de la puissance»²⁰ című értekezése elé: aláveti magát gyermeki engedelmességgel az Egyház doktrínájának. Hogy mégis belesodródott a janzenizmus áramlatába, annak oka a janzenizmus természetében és egy vallásos milieu determináló hatásában rejlik. Rákóczit jezsuiták nevelték. Gyermekkorában két apáca-nagynénje gondozta. A neuhausi kollégiumban a Mária-kongregáció elnöke volt. A nagyszombati nyomdát fölhasználta hadi proklamációinak céljaira.²¹ Élete végéig igyekezett jóviszonyt ápolni a jezsuitákkal, végrendeletében nagyobb összeget hagyományozott keleti missziójukra és a konstantinápolyi jezsuiták temploma fogadta be tetemeit örök nyugalomra.

Lehet-e őt mindezek után öntudatos eretnekséggel vádolni?

AZ ÖRÖK ELVÉGEZÉS.

Az elmélkedő Fejedelem a legnagyobb problémákat állította föl önmagának, olyanokat, amiket igazán csak a Hit segítségével oldhat meg a gyarló emberi elme. Mintha ebben is megnyilatkozna valami aszkétikus elszántság Rákóczi részéről: fölkeresi a gyötrő, kínzó rejtélyeket, hogy elszenvedje az értelem végességének cilicimait és végül gyermeki hittel nyugodjon meg az «Egyház» tanításában. Azokra a kérdésekre, amikre Bayle, Montesquieu, Voltaire a fölvilágosodás szellemében válaszoltak, Rákóczi a hit szavával felel.

Az emberiség bűnbeeséséről való fölfogásában olvasmányainak pesszimizista hatása alatt áll. Az «Önéletrajz» egyik elmélkedését — *Meditationes de mysterio reparationis naturae humanae per Adam corruptae* — az emberi természet bukásának, Ádám vétkének és a krisztusi Megváltásnak szenteli. A bűnbeesésnek ez a sötéten-látó aláfestése lírai színezést kap a «*Meditationes super Genesim*» bevezető lapjain is. Az emberféreg előtt fölfoghatatlan az öröktől való *Providentia*, amely már az ember világrajövetele előtt megalkotta rólunk változhatatlan végzéseit — olvassuk az «*Aspirations*» egy helyén. Az egész világtörténet az ő korlátlan akaratától függ, amint a «*Testament*» is állítja.²² Rákóczi úgy tekinti önmagát is, mint Isten választottját, akit a Gondviselés Erdély trónjára kiszemelt és akinek Isten kezébe adta és vezeti a tollát, hogy «*Vallomásai*»-t megírja.

Ez a providencia-probléma nem ösztönös megérzése Rákóczinak, hanem tudatos állásfoglalás egy kérdésben, amelyről jól tudja, hogy vita alatt áll. Távol legyen tőle — írja, — hogy ebben a hajszálfínomságú és az akkori idők folyamán annyit vitatott kérdésben (*in hac tani sub tili et in hoc saeculo tarn agitata materia*) valami mást higgyen, mint amit Szent Ágoston tanított és amit az Egyház századokon keresztül hitt.²³ Vagyis más szavakkal: távol áll tőle, hogy az üdvösség kérdésében eltérjen Szent Ágoston pesszimizmusától és predesztinációs hitétől, amelyet mindig elfogadott az Egyház és amely csak legújában lett vita tárgya.

Az üdvözülők csekély számára vonatkozó janzenista tételt is magáévá teszi Rákóczi. Mintha egy jezsuita-janzenista vitából kapnók ki a «*Vallo-mások*»-nak ezt a mondatát:

Nem fogok én megbotráncozni azon, hogy igen sokan lazább fölfogásnak hódolnak (*laxiorem sequi sententiam*); te ugyanis, ó örök igazság, azt tanítod, hogy sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak . . .

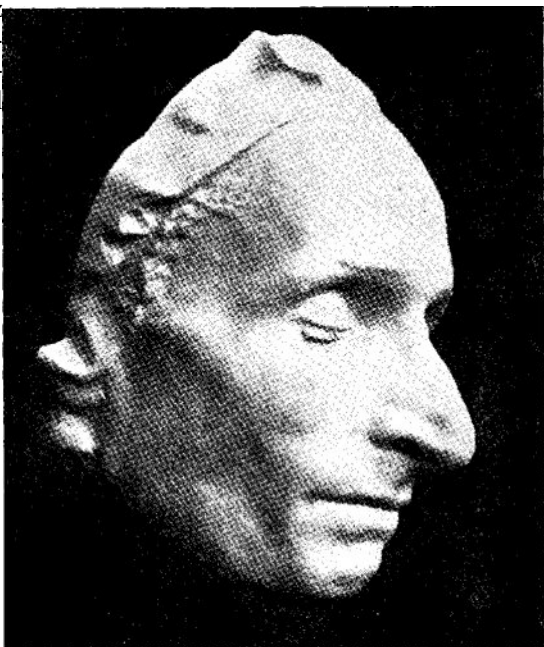
Rákóczi változatlanul továbbra is hiszi azt a szörnyűséges tételt, amely megmagyarázhatatlanul kizárja a halandók egyrészét az üdvösségből: «*non omnibus destinasti habitacula*». Ez az a pesszimizmus, amelyet Voltaire olyan dízkrét iróniával ró meg Arnauldnál: mintha Isten csak azért teremtette volna az emberiséget, hogy elkárhoztassa. A rossz eredetének problémáját

Bethlen Miklós is fölvetette, Rákóczi előtt és az egész tizennyolcadik századnak nagy kérdése a theodicaea, az isteni igazságosság, a világon uralkodó bűn és szenvedés, a túlvilág morális igazolása. A predesztináció rejtélyétől később, a «Meditációkéban sem tud szabadulni Rákóczi. Újra meg újra visszatér a problémához, mint valami félelmetes fixa ideához, amit hiába akar végleges definícióval elhessegetni. Beláthatatlan — írja — az isteni ítélkezés, mert a nélkül, hogy akarta volna a bűnt — bár előre látta, — úgy intézte a dolgokat, amint megtörténtek. «Abime impénétrable ...» Rákóczi bölcs tudatossággal látja maga előtt az érdemszerzés és az üdvözülés fölfoghatatlan rejtélyét, amely annál inkább homályosul, mennél többet vitatkozik fölötte a gögös emberi tudás, az igazi jámborság nagy kárára.²⁴ Kz az utalás nyilvánvalóan ismét a század nagy kontroverziáinak ismeretére vall Rákóczi részéről. Ezekből csak meghasonlás támad az Egyház kebelében: «scholarum pluralitas, sententiarum differentiae, diversitas opinionum, disputationes,» amik aláássák a keresztyény életet.

Rákóczi egész kedélye, tudása és dialektikája akcióba lép, mikor a szabadakarat és az isteni elvégzés viszonyát fejtegeti. A predesztinációhoz nem fér kétség. De az okból üdvözülünk-e vajjon, mert Isten előrelátva érdemszerzésünket (ex praevisis meritis) elhatá-

rozta, hogy üdvözülünk, vagy pedig tőlünk függetlenül (ex gratia gratuita) juttat örök boldogságra bennünket a megfoghatatlan Justitia? Az első fölfogás a jezsuitáké és a katolikus Egyház egyetemének alapszövege, a másik komor eshetőséget a kálvinizmus és a janzenizmus borította az emberiségre. Rákóczi hol céltalannak állítja az örök rejtélyek kutatását, hol pedig állást foglal az érdemszerzés princípiuma ellen. Az ésszel megokolható, racionális vallásossággal szemben az egyszerű hitre bízva a kérdés eldöntését, itt is eltérve a skolasztikus-jezsuita szellemtől. Csak az emberi gőg hiheti azt, hogy megérdemli az üdvösséget:

... num non superbiae tuae sit dicere: te salvari ex praevisis meritis et non ex gratia gratuita creatoris (R. Önéletrajza, i. k. 335).

Pascal halotti maszkja.

Ez az a gondolat, amelyet Mikes a Pouget katekizmusából úgy fordít, hogy a végig megmaradó kegyelemmel Isten senkinek sem tartozik, — 54. levelében pedig úgy formuláz, hogy még az isteni segítséggel való éléshez is segítség kell. A szabadakarat pedig — Rákóczi saját fogalmazása szerint — nem más, mint a gőgös ember képzetének szüleménye (*phantasma superbiae hominis*), nem létező értelmi valóság: «ens rationis non existens» (333). A *gratia efficax*-nak pedig, a jóra vonzó malasztnak, nem is tudunk ellenállni: «numquam resisti illis . . .» (380).

Rákóczi belekavarodik a kérdés *circuius vitiosus*ába, de végül is optimizmust merít belőle, azt a hitet, hogy akarata a jóra van determinálva. «*Ibo quia trahar*», — megyek Feléd, mert ellenállhatatlanul Magadhoz vonasz, — mondja ki végül a saját gyengeségében és az isteni mindenhatóságban gyönyörködő misztikus író, aki ezzel költői megfogalmazását is adja a «*gratia efficax*» heretikus elméletének. Fiatalkori olasz utazásairól írja, hogy vele volt Isteri kegyelme, amely, mivel kegyelem, ingyen nyert malaszt: «*quia gratia, hinc gratis data*». Senki Istent felelősségre nem vonhatja tehát, hogy nem kapott tőle bővebb malasztot. (Rákóczi itt figyelmen kívül hagyja a mindenkinek juttatott «*gratia sufficiens*»-t, amelyben a jócselekedethez minden elégségesen adva van.)

Minő lehet ez a végtelen Hatalom, amely így egyenlőtlenül szabja ki a jótéteményeit? Mintha csak játszana velünk a fátum. «*Sic ludis in humanis, o aeterna sapientia*», írja Rákóczi az 1719-ből keltezett fejezetben és szava visszhangzik Mikes leveleiben (1725. dec. 7): «csudálni és imádni kell az Istennek ilyen rendelésit, mert az ilyen munka feljülhaladja az emberi elmét, ludít in humanis». Lehetetlen nem gondolni itt Ady Endre kálvinista fatalizmusára, a játszó istenkéz versére (A nagy Kéz törvénye), vagy a Mécs László szeszélyes hangulatára (Az Isten játszik . . .).

Rákóczi eljut odáig, hogy már tagadja a «*cooperatio*»-t, az isteni akarat tal való érdemszerző együttműködést, a molinizmusra hajló Egyháznak ezt a sarkalatos tételét. Csak az önhitt ember hiheti, hogy együttműködhet az isteni akarral, —írja Rákóczi (361). Szinte könyörtelenül ki vagyunk szolgáltatva a malaszt eshetőségeinek:

O quam admirabili ordine procedunt opera gratiae tuae, quarum una trahit alteram, dum quis bene utitur illis; sed hoc quoque donum tuum est.

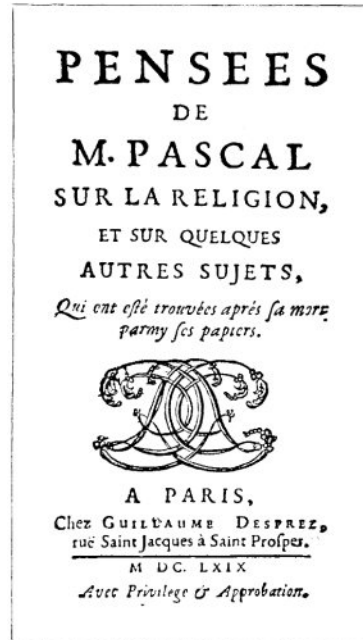
Nem marad tenyéryi hely sem az akaratunknak ... Ez az a mondat, amely Mikesnél is visszhangra kél (1724. júl. 19), mikor arról szól, hogy malaszt nélkül semmi jót nem végezhetünk, majd hozzát teszi: ha jól élünk véle, de ehhez is segítség kell. Rákóczi továbbfűzi érzelmes okoskodását. Kern vagyunk különbek az élettelen tárgyaknál:

. . . *jactat se inanimatis plus posse in cooperando quia voluntatis libertatem habet.*

Miért is akarnánk szabadok lenni, ha ez a szabadság nem más, mint a

bűnök rabsága? Inkább ne legyünk szabadok (ut tollas a me quidquid liberum esse potest in me) és édes isteni teher nehezedjék ránk (ut libertas mea consistat in suavi jugo et levi onere). Ez az édes teher, az isteni akarat boldog teljesítése nem más, mint a janzenistáktól sokat emlegetett «delectatio victrix», az a mennyei, mindent leigázó gyönyörűség, amelyet a malaszt hatékonysága okoz.

Itt ismét elérkeztünk a gratia efficax kérdéséhez, amelynek doktrínája — szentágostoni színezetben — megszállva tartja Rákóczi gondolatait. A «Vallomások»ban²⁵ a kegyelem tanának bámulatos kiépítését találjuk. Rendkívüli finomsággal analizálja Rákóczi a kegyelem működését, akárcsak egy középkori skolasztikus, vagy egy polemizáló janzenista és pontosan körülhatárolt terminusokkal tudja a malaszt különböző fajtáit megnevezni. Ha nem ismernők olvasmányainak körét és lelkiéletének irányait, meglepne bennünket, hogy a hadvezér, fejedelem, politikus, diplomata és udvari ember milyen teológiai fölkészültséggel rendelkezik. A kegyelem fajainak analizését, amelynek természetesen nagy teológiai irodalma van az egyházatyáktól kezdve a Tridentiumig, közvetlenül egy janzenista munkából, a Pouget-szerkesztette «Catéchisme de Montpellier»-ből vehette Rákóczi. Mikes le is fordította ezt a munkát, amint már említettük, a rodostói könyvek kapcsán.

Pascal Gondolatainak címlapja.

Lehetetlen a gondolati körforgások, propozíciók és revokálások, szofizmák és egyházi tételek hullámvázisain keresztül észre nem venni, hogy Rákóczi milyen állhatatosan kitart ama janzenista meggyőződése mellett, hogy a natura lapsa, a bűnös emberi természet, csupán akaratának a malasztban való fölolvadásával üdvözülhet és hogy ezt a malasztot csupán a kiválasztottak kapják. Az örök Elvégezés kérdésében nincs lényeges különbség Rákóczi és Pascal, a «Conf essio peccatoris» és az «Augustinus» között. Rákócziról is el lehet mon-

dani, amit Jansenius ír Szent Ágostonról, hogy a kegyelemnek ádáz védelmezője: «fuit acerrimus gratiae propugnator». Ami speciális és magyar vonás nála: hogy nem az egész emberiség, hanem a magyarság szentje és apostola akar lenni. A predestináció összefonódik lelkében a nemzeti gondolattal. ^{zi} Magát Isten által választott és küldetett Fejedelemnek érzi és politikai életére visszatekintve, Emlékiratait ezekkel a szavakkal végzi: «homo proposit, Deus disposit».

*

A predestináció doktrínája pesszimizmust jelent Rákóczi életfölfogásában, de a pesszimizmust csupán az emberiség sorsára vonatkoztatva jelenti. Mert saját napjára nézve boldog reménykedésben él, amint ez a «Vallomások» számtalan bizakodó lapjáról lesugárzik. Az olyan józan-reális, vidám kilengésekre hajlamos kedély, mint amilyen Mikes volt, könnyen elkomorul, ha a Végzet gondolata megjelenik előtte. Az életigenlés nem szívesen foglalkozik a halál, a túlvilági rossz eshetőségek képeivel. A Szent Ember típusa azonban, aki misztikus közelségben érzi magát az Örökkévalósággal, boldog vágyakozással hull a világtól szabadító Akarat karjaiba. Pascal ujjong, mert biztos az üdvösségében: Certitude! Örömmujongás, könnyes bizonyossága a fátum kedvezésének ...

Rákóczi is ennek a kiválasztottságnak euphoriájában imádkozik. A szeretet nem fél —írja az «Áhítások»-bau (483). A kegyelem mindenhatósága mellett is gyönyörűség ez a rabság. Istent még akkor is szereti, ha kárhozatra hagná pusztulni őt.

RIGORIZMUS ÉS EGYHÁZKRITIKA.

Az örök Elvégezés doktrínájának egyik származéka az erkölcsi rigorizmus: éppen ellenkezője annak, amit egy libertinus-fatalista életelvül állíthatna maga elé, ha meg van győződve róla, hogy nincs érdemszerzés és hogy akinek üdvözülnie kell, bűnös és materiális élete ellenére is üdvözülhet ...

Az 1701. év eseményeivel kapcsolatban van a «Vallomásokénak egy érdekes megjegyzése. Bécsújhelyi fogságában egy jezsuita gyóntatót rendelték Rákóczi mellé. Gyóntatójára nem a legjobb véleménnyel emlékezik vissza. Inkább haszontalanságokról, mint szellemi dolgokról beszélgetett vele. A jezsuita atya nem volt eléggé szigorú . . . Mikor Rákóczi elmulasztotta a penitenciát és az elmélkedéseket, hiába vallotta be ezt a bűnét, nem kényszerítette őt kellő penitenciára, megjavulásra és ilyenformán a gyónó megmaradt tévelygésében. Azzal vádolja magát utólagosan a Fejedelem, hogy bűnbánat és elmélkedések helyett idejét elvesztegette, az elmélkedések és bűnbánat szükségességére azonban gyóntatója nem figyelmeztette, sem pedig a már szokásává lett tisztátalanságokra és ilyenformán tévedéseiben megátalkodott.

A nyilatkozat kétségtelenül állásfoglalás a «fréquente communion» sokat

vitatott kérdésében. Rákóczi azt követeli a gyóntatótól, hogy könnyű föloldozás helyett a «szokássá vált» vétkeket kigyomlája és szigorú penitenciára kényszerítsen . . .

Jellemző Rákóczi rigorizmusára az az attitűd is, amellyel a saját vallásosságának motívumait kutatja és megrója önmagát, hogy főindítóoka nem benső volt, hanem annak okos fölismerése, hogy a vallás külsőségei hozzátartoznak a jó kormányzáshoz.²⁷

*

Egy másik következménye Rákóczi individualizmusának és Istennel egyesülő, misztikus attitűd-ének, hogy szinte megtagad minden közvetítőt közte és a Summum Bonum között. Veled lenni — írja — ez az én igazi glóriám.²⁸ Ebben az isten-közelségben aztán önmagát mintegy papnak érzi, aki mások vezetésére hivatott. Nem mintha a papok egyenrangúságát valló presbiterianizmusra, vagy az úgynevezett «richérisme» jelenlétére, vagy pláne a protestáns laicizmusra kellene következtetnünk Rákóczi gondolkozásában, bár az előbbiekre találhatott inspirációkat Arnauld és Dussaussoy műveiben és a Port-Royal fölfogása csíráiban mutatja is a presbiterianizmust. De annyi kétségtelen, hogy egy kisebb gyülekezet vallási fejének érezte magát, aki közvetlenül tárgyal Istennel és hívei számára lehozza az üdvözítő igazságot. A kamalduliákhhoz írt levél és a «Vallomások» ilyen nyilatkozatait már említettük. A könyv végén annyira beleéli magát Rákóczi ebbe a krisztusi szerepbe, hogy nyája bűneiért váltságáldozatul önmagát ajánlja föl: «en me tibi offero pro his omnibus in sacrificium». Büntetést, ostromozást kér Istentől. A pástort sújtsa, nem pedig a szétszaladó nyáját: «percute me pastorem». Őt kövessék a hívei, mert akkor biztos utakon járnak és az égi igazságot kapják általa. (A konstantinápolyi cenzúra nem egészen ezen a véleményen volt.)

Rákóczinak még egy jellemző tézisére utalnunk kell, azzal kapcsolatban, hogy a saját maga morális és egyházpolitikai álláspontját egyetemes érvényűnek tartja ő is, mint általában az eretnekek.

Említettük már a janzenistáknak azt a sokszor hangoztatott tételét, hogy térjünk vissza az első keresztények egyszerűségéhez, a hanyatlásban levő modern kereszténységből. Colonia²⁹ horribile dictu idézgeti ezt a tételt a janzenisták műveiből. «Ecclesia aetate provecta et ad senium vergente», olvassuk az általa kipellengérezett mondatok között. Az Egyház dekadenciájára vonatkozó elméletben a janzenisták részéről megint csak az a «protestáns» és reformáló magatartás nyilatkozik meg, amely önmagát hivatva érzi arra, hogy az Egyház morális és teológiai állapota fölött ítéletet mondjon és irányt szabjon a kontinuitásnak . . . Mikes leveleiben is visszhangzik az első keresztények dicsérete, amit a janzenisták kiszíneztek az Egyház elvilágiasodásáról szóló mesékkel. Rákóczi így magyarázza a keleti schisma keletkezését és a püspökök hatalomvágyát okolja minden bajért. A gőgösök a régi egyszerűség, alázatosság helyébe önmagukat állították: «super humilem

simplicitatem orthodoxorum». A jámbor fejedelmek pedig a püspökök hálójába kerültek: «quando facilius est adulatorum aulicorum vitare venerium, quam episcoporum». A papok szentségének helyébe a papok hatalmassága lépett: «sanctitati Ecclesiasticorum successit autoritas sibi vindicata», írja a «Confessio peccatoris» (306).

Figyelemreméltó ez az objektív bátorság a kritikában, valamint az is, hogy Rákóczi mindig az Egyházzól és az egyházhűségről beszél, nem pedig a pápai infallibilitas-ról. A keleti schisma lényege is szerinte: belső elfajulás, nem pedig a pápa szuverenitásától való különválás. Sokkal mélyebb ellentétet lát a kétféle kereszténység között, semhogy ezt egy formai egyesülés jóvátehetné. Itt megint egyéni utakra merészkedik a «Pro Deo et Libertate» hőse. Ugyanilyen, szinte tendenciózus hangsúllyal emlékezik az Egyházzól a Szentírás fölötti meditációkban.³⁰ Rámutat arra, hogy az Egyház mennyi kísértésnek volt kitéve a heretikusok részéről. Mennyi féltudós írásmagyarázó, mennyi áldoktor és kazuista, akik tágitották az evangélium ősi szűk értelmét. Vájjon kikre gondol Rákóczi, mikor kazuisztika, bűn-mentegető, erkölcs-lazító okoskodást említ?

Morális rigorizmusa nemcsak elméleti állásfoglalás, hanem élő gyakorlat: Grosbois és Rodostó minden irodalmi emléke a penitencia és ájtatosság hősét sugározza felénk.

Van a gyakorlati rigorizmusnak egy másik egyházpolitikai vonatkozása is. Mindenekelőtt: a rigorizmus nem zárja ki az eretnkséggel való szelíd bánásmódot. Ez a tétel alkalmat ad Rákóczinak, hogy a hivatásos teológusok ellen forduljon. Némely teológusok eretnek-üldözésre buzdítják a fejedelmeket. Ezekkel szemben Rákóczi szinte szabad vallásgyakorlatot követel azok részére, akik tévelygésben és sötétségben élnek ugyan, de éppúgy Istent dicsérik, mint a katolikusok: «congregantur in nomine tuo et eadsem preces et psalmos concinunt...»³¹ Ilyenek történnek az Egyházban, az Isten által vezérelt titokzatos testben. Ezek azok a botrányos dolgok — teszi hozzá vigasztalásul, — amiket szükségesnek tartott az Úr, hogy annál jobban világoljon a kiválasztottak fénye. A «kiválasztottak» világossága: a «Vallo-mások» minden lapján Rákóczi összes véleményei együttesen jelennek meg.

A fejedelmek és a gyóntatok viszonyával sincs megelégedve a rigorista és egyház-kritizáló Fejedelem. Az uralkodók ne vak engedelmisséggel kövessék a gyóntatót: külsőségek helyett aktív, egyéni, benső vallásosságban éljenek. Ez is janzenista habitus. Milyen legyen az igazi keresztény? Ne legyen olyan, mint azok, akik nem tanulmányozzák maguk a Szentírást, hanem a papokra hagyják (persuadent sibi sacerdotum haec esse munia) és azt hiszik, hogy a papokra hallgatván, csalhatatlanok: «hos sequentes credunt se esse infallibiles» (162). Ettől a fölfogástól —szabad szentírásvizsgálat, bizalmatlanság a papokkal szemben, — amelyre Rákóczi elragadtatja magát, már csak egy lépés az egyház és papok nélküli valláshoz.

Utca Rodostóban, Bercsenyi házával. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

Rákóczi magába szítta a gallikán kontroverziák baktériumait. Erkölcsi rigorizmusa az Egyház szervezetében is sok kritizálni valót talál. Egyházi ideálja teljesen beleillik abba a komplexumba, amelyből vallásossága — a puritán, individuális és mindent Istenért rendelő krisztusi szelídségű hitélet — fölépül.

Harmonizál a «Vallomások» egyházkritikai motívumaival az a pár oldal, amely a «Testament»-ban (400) újra fölveti ezt a kérdést. A kiindulópont erősen politikai háttérű: kívánatos-e, hogy szerzetesek legyenek lelki direktorok és fejedelem-gyóntatók? Rákóczi őszintén és egyszerűen kimondja, hogy a lelkek vezetése nem a regulárisok föladata, hanem a világi papoké. (Ez a szabály a grosboisi kamalduliaknál kötelező volt.) A rendtagok kötelessége: visszavonulva penitenciát tartani, nyájbaterelni az eltévedt bárányokat. Túllépi hivatásuk körét és mások területére csapnak, ha minden különösebb szükség nélkül a lelkek vezetésére vállalkoznak.

Ez más szóval annyit jelent, hogy a lelkek vezetésével járó politikai hatalom eltéríti az Egyház szolgálóinak egy részét az Egyház igazi céljától. Az Egyház maga sem mentes a belső bajoktól és a régi morális diszciplína meglazult — folytatja tovább az elmélkedést Rákóczi, itt is följújtva, enyhébb formában, a janzenisták vádaskodását, hogy az Egyház dekadenciában van.³⁴

Hogy miképpen képzei Rákóczi az Egyház szervezetének visszavezetését a régi alapokra, rögtön meg is mondja: a fejedelmek kinevezés helyett kérdezzék meg a népet és a papságot, hogy kit óhajt püspökének. Szent gyűlekezet, böjtök és imádságok közepette teljesen szabadon történjék a választás, így inkább megtalálható lesz majd a hivatott pásztor, mint ha a fejedelmek szeszélyeik vagy gyóntatójuk tanácsára valami udvaronc abbét ültetnek be a stallumba . . .

Ez a nézet, mely az uralkodótól és ezáltal a Szentszéktől is függetlenítené a püspökséget, már egy lépés a papság világi konstitúciójának forradalmi deklarációja felé és protestáns, demokratikus szellemet is láthatnánk benne, ha nem szelídítené a dolgot Rákóczi jámbor szándéka és pietása. Lélekben távol áll ő minden «fölvilágosodási» tendenciától és ha lírai elmélkedése közben a hívők és papok közössége, az ősi kereszténység önkormányzata merül föl elképzelése előtt, ez a lelkülete az Egyház szeretetéből fakad.

Rákóczi itt is janzenista olvasmányainak atmoszférájában él. Az Egyház belső kritikáját a vallás érdekében tartja szükségesnek. Isten nem adott csalhatatlanságot a fejedelmek gyóntatóinak, úgyhogy ebből bajok is származtak. Az egyháztörténelem tele van szomorú példákkal. Szenteket üldöznek képmutatók és álszentek (*saints persécution par les hypocrites et faux dévots*),³⁵ akik megnyerik a fejedelmek vagy jámbor püspökök bizalmát és befeketítik az ártatlanokat. Kikre gondol Rákóczi? Lehetetlen, hogy ne gondoljon az üldözött janzenistákra, a grosboisi-i testvérekre, akiket kitarásra buzdít levelében.

Meditationes

de Srince Rakoczy

Anni 1723.

Les Exemplaire
sont d. Le Sible
Ortheque des Camal.
Dules de Gubois.

Meditatio 1^a

De anno Spirituali.

Disposuisti Domine in creationes maxima
universi signa et luminaria in firmamento in die
numeris spatio quoque, quae caelos vocamus ut
esset homini in signa et tempora, illorum que
circularis revolutio deserviat homini ad repartitionem
temporis faciendam in administratione economica, magis
sublimari: et propterea totis hinc hinc prima scientia,
circa quam homines se occupant, ut a starum motum
observarent, et quia sensibilem illam diu ac noxiis
revolutionem pro tota natura et animalium quoque vita
regulanda disposuisti, conveniebat, ut homo haberet magis
extensas divisiones temporis, cum illi sine dato talia
facultates, per quas praeterita, praesentia et futura combinare
debet in operibus suis. Solam itaque per ortum et occasum
lunae visibilem dies regulare, Luna hos dies in menses,

Rákóczi ismeretlen munkájának (1723.) első lapja.
(Troyes, városi könyvtár.)

Hogy mennyire szigorú fölfogása van az Egyház állami szereplését illetőleg, mutatja az «Emlékiratainak» (1704) egy helye is:

Leopold császárnak szokása volt a püspökségeket csupán oly egyéneknek adományozni, akiket a jezsuiták ajánlanak. Ezek pedig többnyire a nemesség aljából, vagy a népből származott egyháziak voltak, kik inkább csak egyedül szent hivataluk méltósága, mint tiszta és szelíd erkölcsök, tudomány és felebaráti szeretet által tűntek ki.

A jezsuita egyházpolitikának leleplezése után a világi papság szociális hibáit sem kíméli a szigorú Fejedelem:

Mínthogy a nép és nemesség legnagyobb része eretnek tanokat vallott, a kath. lelkipásztorok többsége nyáj nélkül vala. Ez ürügyül szolgált nekik, hogy kötelességeik alól kivonják magukat; nem prédikáltak, sőt a fiatal-ságot sem oktatták a vallásban, — azonban a papi dézsmát és más járulékokat híveiktől szigorúan megkívánták; pénzt gyűjtöttek ringy-rongy rokonaik számára, a templomok pedig dúlófélben, minden ékességeiktől megfosztva, majdnem rondán állottak.

Aki ilyen őszintén kimondja a véleményét, attól nem meglepő, ha a jezsuiták fölött is kritikát gyakorol, ugyanakkor, mikor ápolja velük a jó viszonyt.

Ilyen lévén a papság állapota, nagyfontosságú dolognak tartottam reábeszélni az egri püspököt, . . . hogy híveit el ne hagyja . . . Föl vala ruházva a jó öreg mindazon tulajdonokkal, melyek egy püspököt ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel s felebaráti szeretettel.

Mínta egy janzenista egyházpolitikus beszélne ... A püspökség fogalma Rákóczi fölfogásában össze van kapcsolva a nemzeti érzelmekkel, ami gallikán szellemre vall:

És mínthogy a nemzet szabadságáról még ifjúságában szerzett fogalmakat megőrizé: sem a jezsuiták érzületeihez nem ragaszkodott, sem az austriai kormányt nem szerette . . . Pédájá megtartá részünkön a papság azon töredékét, mely nem követé a jezsuiták elveit.³⁶

Rákóczi állandóan a legkülönbözőbb világnézetek hálójában vergődik. Innen van írásaiban a sok válság lecsapódása és az ellentmondásokból Istenhezmenekülése.

A keresztény udvariasságról szóló munkának, ³⁷ amely az említett egyház-

politikai kérdéseket fölveti, van egy végső állomása (494). Látszólag megint a fölvilágosodás oldalán áll Rákóczi, fölállítva a morálban a rousseau-i természeti törvény elvét. Semmi sincs azonban távolabb tőle, mint letérni az evangéliumi és az Egyháztól kodifikált morál alapjairól. Egy szép és szellemes allegória jut eszébe, amelynek szuggesztíójától nem tud szabadulni. Azzal kezdi, hogy ismer egy híres szerzőt, egy tekintélyes kazuistát, akit igen hasznos lenne konzultálni. Csak az a baj, hogy e munkának közkeletű példányai igen romlott szöveget adnak, a kevésszámú eredeti példányt pedig nehezen olvasható betűkkel nyomtatták, ami azután okot adott a könyv eltérő magya-

rázataira . . . Csak szorgos tanulmányozással lehet az értelmének végire járni. Pedig ez az a könyv, amely az igazi csiszoltságot (politesse) tanítja, világos és tömör szabályokban, amelyek segítségével biztosabban lehet eligazodni az «esetek» között, mint a legtudósabb teológusok kalauzolása mellett. Minden nyelven megjelent ez a könyv. A neve: természeti törvény, — ce livre s'appelle la loi naturelle (405) — amelyből megtanulhatjuk, hogy azt tegyünk másoknak, amit magunknak is kívánunk és ne tegyünk azt, amit magunknak sem kívánunk. Ez a kategorikus imperativus egy csapással sutba dobja a kőtáblás és könyvbeírt parancsolatokat. Rákóczi itt már túlmegy a janzenizmuson, a nélkül, hogy átgondolná a szép és tetszetős kép jelentőségét, forradalmiságát.

Mennél jobban beleéli magát a képbe, annál színesebb lesz az elképzelés. A bűnös vágyakozás széljegyzeteket írt a Könyvbe — folytatja Rákóczi, — a szöveg értelme elhomályosult és a Törvény végrehajtása ezer akadályba ütközik. Egyszerű lélekkel kell meditálni a természet Könyve fölött . . . Majdnem azt mondja: térjünk vissza a természethez, ott kinyilatkoztatás nélkül is megtaláljuk az igazságot. És mégis más ez, mintha Rousseau szavojai lelkésze mondaná, mert a világnézet alapjait egy ellenkező tétel adja: a bűnös természet menthetetlenül rosszra hajlik.

Rousseau «természetessége» Montaigne-re vezethető vissza, akinek józan életbölcsélete tovább él még a Port-Royal tagadásában is. Sainte-Beuve örömmel mutat rá egy-egy montaigne-i vonásra Pascal-nál vagy például Szalézi Szent Ferencnél. A misztikus velleitások — Kempis Tamás óta — az intellektualizmustól mindig az egyszerű természetességhez menekültek. Ilyen ideál a janzenisták ókeresztény eszméje is.

Rákóczi «természetes morálja» beilleszthető a két fölvilágosodás közé eső janzenista gondolatvilágba.

A rigorizmus világnézetének irodalom-ellenes állásfoglalása, amelyről már szólottunk, a keresztény államra nem maradt következmények nélkül. Rákóczi intézményesen bevezetné az esztétikai puritanizmust. Megrója azokat a teológusokat — kikre céloz? semmiesetre sem janzenistákra — akik eretneküldözők, de megengedik a keresztényeknek, hogy színházba járjanak, ahol a szemeket bűnös vágyakozás vezérli, ahol a test vágyait gerjesztik és az élet fönn héj ázásait mutatják be. Ezek a teológusok a fejedelmeket a heretikusok ellen ingerlik, akik, elhomályosítva bár, de mégis az Isten igéjét hirdetik: és megjutalmazni engedik azokat, akik pogányok koholmányait az igaz hit . . . állítólagos fényében színpadokon deklamálják.³⁸

Pogány színdarabok? Corneille, Racine és az egész francia klasszicizmus máglyára kerül.

Odáig már nem megy Rákóczi puritánizmusa, hogy az éneket is száműzze az istentiszteletekről. De hol van ez a behúnytszemű, vizionárius vallásélmény a tizenkilencedik századi Chateaubriand látni és hallani akaró

esztétizmusától, a keresztény szépirodalom apológiájától, a katolicizmus külső szépségeiben való gyönyörködéstől . . .

A legradikálisabb állami remedium Rákóczi szerint, a szépirodalom és a színház teljes kiküszöbölése. Ha őréa bízzák az ország és az irodalmi köz-társaság berendezését, éppúgy kiérdemelte volna Voltaire gúnyolódását, mint azok a «fanatikus» janzenisták, akiknek művészet-ideálja ellen a Filozófiai Szótár «fable» című cikke harcol. Ezek a kemény koponyák, írja Voltaire, Isis és Minerva helyett Nicole és Arnauld alakjait szubstituálnák a művésze-tekbe és a jezsuiták fölötti diadalmakat ábrázolnák, számúzve Cupidót és Eucharist. Voltaire Pluche abbé véleményét is idézi — Rákóczi olvasmányát — elretentő például. A probléma — keresztény téma vagy pogány mitológia? — nem új keletű a francia közvéleményben és ismeretes Racine elhidegülése a Port-Royaltól, éppen a szépirodalom miatt. Majdnem az a helyzet, hogy aki a szépirodalom híve az 1700 előtti és utáni időkben, az forradalmárnak és fölvilágosultnak számít.

Rákóczi ezen a ponton is rigorista maradt, híven a janzenizmus hagyományaihoz.

BIBLIA-MAGYARÁZATOK.

Rákóczi kéziratos szentírás-elmékedései³⁹ nyilvánvalóan janzenista karakterrel bírnak. A soliloquia-forma, amelyet itt is megtart, mindenesetre szentágostoni. Az Istennel való magánbeszélgetések attitűdje magában hordja a misztikának, az individuális vallásosságnak csírjait, amik Rákóczinál — itt is, valamint az «Aspirations»-ban — dús lírai vegetációt hoztak létre.

Rákóczi a rodostói könyvtár atmoszférájában szinte ránevelődött arra, hogy a híveknek kötelességük a Szentírás olvasása és joguk van arra is, hogy magyarazzák a textus betűit. Ezt az elvet és gyakorlatot látta Le Tourneux, Quesnel, Grancolas, Calmet, Sacy és Duguet műveiben és ezt vallotta ő maga is a «Confessio» írásakor. Ifjúsága mulasztásai közé sorolja, hogy nem olvasta vizsgálódva és elmékedésekkel a Bibliát, mert abban a tévedésben élt, hogy a Biblia nem lehet mindennapi eledel és hogy olvasása nem is szükséges, sőt egyenesen tiltott dolog. Az ultramontánok hibájába esett (*credebam secundum doctrinam communem ultramontanorum*). A tilalom miatt nem olvasta a Bibliát, ezért maradt aztán sötétségben a lelke.⁴⁰

Elvi álláspontjáról a «Meditationes super Genesim» elején is vallomást tesz. Isten végtelen kincset hagyományozott ránk a Bibliában, amelyben Isten segítségével mindenki megtalálhatja a maga táplálékát. A Biblia veszedelmei? Tápláló teje a gyöngye gyér: éknek és erősítő eledel az erősek számára (*nourriture solide pour les forts*). Ez a fajtája az «esprit fort» típusának nem fődí a «szabadgondolkozónak», a közkeletű «esprit fort»-nak fogalmát. De La Bruyère és a szilárdhitű janzenizmus szellemében nevezhette erős lelkeknek Rákóczi azokat, akiket nem sodor veszélybe a Szentírás tanulmányozása.

Rákóczi nagy lírai hévvel fog hozzá, hogy minél mélyebb igazságokat fedezzen föl a Bibliában, hogy megtalálja benne az elrejtett titkos értelmeket.

A Szentírás figuratív jelentéseinek nyomozása ősrégi egyház-irodalmi gyakorlat, a nélkül, hogy ezekből a jámbor spekulációkból valami egységes mozgalom, vagy teológiai irányzat keletkezett volna. A tizennyolcadik század elején azonban a francia janzenisták közt divatba jött egy programmszerű, de mérsékelt figurizmus, amelynek főképviselője Duguet, aki jogot formált magának a Szentírás szabad interpretációjára. (A túlzó figurizmus ebből a janzenista milieu-ből fejlődött ki: a janzenisták üldözésében a világ végének megjósolt bekövetkezését látta; végül aztán a konvulzionisták rajongó szek-tájában érte meg végső elfajulását a mozgalom.)

Rákóczi legfőbb célja az volt a meditációkkal, hogy az Ószövetségben mindenütt kimutassa az Újszövetség és a kereszténység előképeit. A «figura» jelentése tehát — Rákóczi értelmezésében is — túlmegy már az újszövetségi Biblia történeteinek és az Egyház későbbi sorsára világot vet. Veszélyes út, amelyen elindulva sok janzenista eljutott a «pápa aequale Antikrisztus» tételéig.

Rákóczi, aki a misztikát és teológiai spekulációt Bona műveiből tanulta, néha egészen általános vagy spirituális dolgok figuráit keresi az Ótestamentum-ban. A puszta és üres föld: számára az emberi szívet jelenti, amelyből a bűn miatt Isten szelleme eltávozott. De az is nyilvánvaló a jámbor Elmélkedő előtt, hogy a vizek, amelyek fölött az Úr lelke lebeg vala, a bűnbánat és a fájdalom könnyeit jelképezik. A bibliai történeteken túlmenő figurára a teremtés «nagy halait» idézhetjük: a nagy keresztény császárok előképeit.

Rákóczi attitűdje, amelybe mindinkább beleérezmesíti önmagát, a «Meditációk»-ban egészen újszerű képet tár elénk. A pesszimista Bűnös, a népéért magát áldozatra ajánló laikus Pásztor itt a legkalandosabb és legmeredekebb csúcsokat akarja fölkeresni, hogy közelférközzék az isteni gondolathoz. Fantáziáját szinte megszállva tartja a titkok-titka megfejtésének vágya. Olyan misztériumok meglátására vállalkozik, amiket szemtől-szembenézni nem is merészelhet az emberi gyöngesség. Tudatosan és magányosan, senkitől nem támogatva indul a szent spekuláció útjára, megkockáztatva azt is, hogy a Titkot el nem érheti és legföljebb egyéni — sőt talán téves — véleményt nyilváníthat az örökre elrejtett dolgokról. Erre az utóbbi eshetőségre azonban nem is gondol.

*

Íme a probléma, amelyet Rákóczi penzumként föl ad önmagának: a kiindulópont egy ellenmondás a Szentírás szövegében. Míképpen nevezheti Ádám az ő feleségét «minden élő» anyjának, mikor még nem voltak, csak ketten emberek? Ez a racionális fönnakadás indítja meg a Rákóczi okoskodását. A Biblia úgylátszik nem mond el mindent. Ki kell egészíteni: Ádám megértette Isten szavaiból, hogy utódai lesznek.

A «sens littéral» természetesen nem elégíti ki Rákóczi kedély világát. Tovább kell folytatni a spekulációt:

Nem merészelem, Uram, előadni itt igen zavaros gondolataimat erre és a következő versre vonatkozólag, csak úgy, ha kegyeskedel tisztább fényt nyújtani szemem előtt, hogy beszélni tudjak csodáidról, amelyek a Betű sötéttségén keresztül csupán felhőzve jelennek meg előttem.⁴¹

Rákóczi annak is tudatában van, hogy olyan utakon jár, amelyeken előtte még senki sem járt. Érti, hogy csak «dadogva» tudja kifejezni a lelke előtt megjelenő dolgokat, mert mindez ő előtte is új; sohasem hallott róla beszélni és nem is olvasta sehol. De a megismert misztériumot nem hallgathatja el, — ez is heretikus magatartás — egyúttal azonban azt is kijelenti (most már okult a cenzúrán), hogy egyéni véleményét nem tekinti csalhatatlannak.

Most következik a Rákóczi által megértett és fölfedezett titkos «értelem». Ha jól értem Rákóczi homályos stílusát és a beavatottság okoskodását, akkor Ádám a jó és gonosz tudásának fájáról nemcsak a bűn ismeretét kapta, hanem ezen túlmenőit: ismeretét mindannak, amit az Evangélium az emberiség jövőjére vonatkozólag tartalmaz. A tiltott gyümölcs evése folytán már előre tudta tehát, hogy Éva lesz az emberiség anyja . . . Szubtilis és hajszás-méretegető, egyik föltételt a másik hipotézisre építő okoskodások ezek, amiket még komplikál az újabb és újabb «figurák» fölbukkanása és a gondolatmenet logikumát meg-megzavaró líra. Magyar értelem sem Rákóczi előtt, sem Rákóczi után nem járt ilyen kozmikus bozótokban.

Íme egyik láncszem a kusza spekulációkból: az élet fája Krisztus keresztjének előképe; ha Ádám ehetik az élet fájáról, megdicsőült állapotba jut; ezt azonban csak a kereszt érdemelte ki számukra; Ádám sohasem üzetett volna ki megdicsőült állapotban a paradicsomból, de ebben az esetben nem lehettek volna gyermekei; Isten azonban megakadályozta, hogy az élet fájáról egyék, hogy így megdicsőülve, ne lehessenek gyermekei . . . Egy középkori szerzetes, cellájának egyhangú évtizedeiben nem adhatta volna oda magát lelkesebb szeretettel olyan önmagába-visszatérő okoskodásoknak, amilyeneknek gyönyörűségét Rákóczi élvezte.

Figurák, előképek, beteljesülések mindenütt, és az elrejtett igazságok látomásszerű élménye! Rákóczi hú tanítványa lett Duguet-nek.

Addig, amíg Rákóczinak ez a munkája nem áll teljes egészében nyomtatásban előttünk, nem lehet lemérni sem a jelentőségét, sem a viszonyt, amely Rákóczi egyéb munkáihoz és a kor teológiájához fűzi. Ez a kiadás mindenképpen szükséges lenne, ha azt akarjuk, hogy a bujdosó Fejedelem szellemi hagyatékát az utókor végre magáé\^á fogadja és birtokába vegye.⁴² Rákóczi szellemi képéhez hozzátartozik ez a szent munka, amely, ha talán egyes helyeken túlzásba viszi is az egyéni meditációt, korának színvonalán és hatása alatt áll, számunkra pedig a magyar gondolkozásnak elévülhetetlen dokumentuma.

En forme de lettres
à son Excellence
Président de l'Université

Commence à Rodon
avec la grace de Dieu
Le 14 Mars 1721

O Dieu d'une miséricorde infinie, par ta bonté
me conserve, me protège, et me procure par ta sainte
et continue de cette même miséricorde dans mes diverses
-images, et vicissitudes de mon état, au milieu de tant et de
grands persécutions spirituelles, et temporelles, mais avec cette
-aide de nourriture, car ce n'est que de vous qu'elle peut venir
le pain salutaire, et rassurant, sans que mon corps par une
-volonté toujours aduelle de votre providence reçoit son pain
-dieu de la main, et des bienfaits de vos saints. O Dieu, lequel
-je commence à écrire au ciel depuis que j'ai eu ces idées, je
-ne me suis attaché dans mes méditations à aucune création
-frais, hors celles que j'ai marquées dans mes confessions selon les
-circonstances des sujets. Quelques Conuers de mes scolaires
-pour trois ou quatre fois de l'année, et il y a plus de deux ans
-reproches de ce que si on blâme au dessus de ma porte, ce qui
-fut cause qu'ayant achevé mes méditations pour le Carême que
-j'écris pendant la semaine, je quittai la plume me bornant
-ne chercher que dans la lecture des livres spirituels la nourriture
-spirituelle. Mais à mon Dieu, je sçens bien que mon ame en
-entrechoque, mais à peine m'aperçois-je qu'il en soit solidaire
-nurme et engrais, car on se en empêche dans ce que je voyais

Rákóczi ismeretlen munkájának (1721) első lapja.
(Troyes, városi könyvtár.)

Az író Rákóczi bűneinek és erényeinek lajstromát ezzel befejezhetjük. Ha a mérleg egyik oldalára tesszük a rodostói könyvtár kiközösített könyveit és a Fejedelem gyanúba fogható kifejezéseit, a másik oldalon súlyos teherrel húzza le a serpenyőt az ő sziklaszilárd hite és megingathatlan lojalizmusa Krisztus egyháza iránt.

Janzenista-gallikán milieu-ben szerezte vallásos és teológiai műveltségét a vezeklő Szent Ágoston-tanítvány, aki mesterére állandóan mint az Egyház ősi doktrínájának letéteményesére hivatkozik. Könyvtárát ilyen szellemben állította össze és buzgón elmélyedt a kiátkozott könyvek olvasásába. Kortársai janzenistának ismerték.⁴³ Rodostóból is fönntartotta a kapcsolatot szellemi testvéreivel.

«Vallomásai»-t a hivatalos egyházi cenzúra alapos rostálás után kárhozatra ítélte, de ő — tudatos meggyőződésében tiszta lelkiismerettel — továbbra is egyházhűségét hangoztatta kisszámú híveinek élén és az egyéni igazságkeresés extatikus útjain, kéziratot kéziratra halmozva, csupán Istenétől várva a kritikát.

Akarata nélkül, de aztán — ha forma szerint nem is — a lényegre vonatkozólag öntudatos kitartással belesodródott a nagy szellemi áramlatba, amely földúlta egy egész század lelki békéjét. Hitt ő is a választottak kevés számában, ismeri a predestinációra vonatkozó kontroverziákat és az ingyen kapott malaszt mellett, valamint a «praedestinatio ex praevisis meritis» föltevése ellen nyilatkozik. A «gratia efficax» tanát nem veti el, csupán egy kompromisszumos megoldást keres az akaratszabadság megóvására; a gyónás és megigazulás kérdésében rigorista elveket vall; önmagát hívei lelki vezérének tekinti; a Szentírás olvasását és magyarázatát egyéni jogának, sőt kötelességének tartja; ebben az önálló spekulációban odáig jut, hogy veszedelmesen közeledik a figuristák önkényes prófécia-kereséséhez; visszavonásai és összeegyeztető törekvései is csak azt dokumentálják, hogy — minden lojalizmusa mellett — az isteni mindenhatóság és az emberi bűnösség mélyseges, a misztikáig fejlődő élménye és látomása volt.

Vallomásaival, Meditációival, Soliloquiáival, leveleiben és elmélkedő társadalombölcseleti traktátusaiban véleményt nyilvánított és hozzászólt kora nagy vitáihoz, bár életében nem tudott nyomtatással is bekapcsolódni a kontroverziákba. De az üldözött szektának érzelmvilága hatalmába kerítette egész kedélyét. A bujdosó, száműzött Fejedelem a rajongók és misztikusok vallásosságának atmoszférájában talál megnyugvást és a vezeklés, a megigazulás útján az eretnység keserű kenyerét is meg kell kóstolnia. Reá is alkalmazhatók Szent Bonaventura szavai: «Errare potero, haereticus numquam ero.»

Ha magyarul ír, ha Erdélyben kinyomatják vallásos iratait, talán halála után ő is híveket szerez, nagy irodalomnak lesz megindítója, mint Jansenius, Ypern püspöke, akit — Rákóczi kapcsán és a francia janzenisták közvetítésén keresztül — a magyar szellemi élet távoli ihletői közé kell sorolnunk.

Franciaországban azonban támadt némi visszhangja Rákóczi teológiai és politikai munkásságának.⁴⁴ Inkább egyházi körre szorítkozva, de kéziratjai ha-

lála után mégis másolatokban, kivonatokban és poszthumusz-kiadásokban («Testament» 1751, «Mémoires» 1739.) terjedtek. Történelmi és politikai emlékiratai sokáig számottevő helyet foglaltak el az európai publicisztikában.

Francia író lett, mielőtt hazája megismerhette volna spirituális lényének nagyságát. Azok közé a kevészámú magyar szellemek közé tartozik, akik előtt föltárult a francia irodalmi élet kapuja.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Karácsonyi János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vallomásai, Kath, Szemle

1903 : 627. — Fraknói Vilmos, II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái, Kath, Szemle

1904 : 321. — Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi Bp. 1913. — Brisits Frigyes, Szent Ágoston és Rákóczi F. vallomásai, Bp. 1914. — Zolnai Béla: A janzenista Rákóczi, Szeged, Széphalom-Könyvtár 1927; Magyar janzenisták, Minerva 1924—25.

² Az alábbiakra nézve főlőslegesnek tartom közelebbről idézni Reusch, Gazier, Jemolo, Pastor stb. ismert munkáit. Legyen szabad hivatkoznom készülő könyvemre (A janzenizmus története Magyarországon), amely európai összefüggésben és részletesen tárgyalja az itt csak vázlatosan érintett kérdéseket.

³ V. ö. Lukinich, Klebelsberg-emlékkönyv, 1925: 415

⁴ V. Ö. E. Pillias, Rákóczi aux Camaldules de Grosbois, Revue des Études Hongroises 1933: 292. (Ez a cikk egyébként jellemtörténetileg alig hoz valamit, nem ismeri a Rákóczira vonatkozó magyar kutatásokat.)

⁵ Megj. II. Rákóczi F. önéletrajza címmel, Bp. Akadémia, 1876. — Magyarul: Dómján Elek, Miskolc 1903.

⁶ Közölve Zolnai B., A janzenista R., Szeged 1927: 15. és Széphalom 1927: 273.

⁷ A Confessio kiadása: II. R. F. Önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhításai c. munkája, Bp., Akadémia, 1876.

⁸ Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam. — In nocte nativitatis Domini meditatio in forma soliloquiorum super evangelium Eue. secundum (1719). — R. Önéletr., i. k. 78—102.

⁹ A Histoire des révolutions de Hongrie (La Haye 1739) c. kiadványban: Mémoires du Prince Rákóczy sur les guerres de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin. Kétkötetes és hatkötetes kiadás, Rákóczi portréjával. Az Avertissement megjegyzése R. emlékiratairól: «Il suffit d'en lire quelques pages, pour se convaincre qu'ils sont originaux. Aussi ai-je eu grand soin de les donner tels qu'ils sont sortis de la main de l'Auteur, sans y changer un seul mot; persuadé que les personnes de bon goût aimeront mieux les voir ainsi, qu'avec les agréments de stj^{le} qu'on aurait pu leur donner.» — Fraknói, i. m. 430. — Kont, Bibliogr. franc, de la Hongrie, 1913: 42. — A Histoire-t Brenner abbénak tulajdonítják, a Mémoires, Saussure (Lettres de Turquie) szerint R. műve. V. ö. I. Kont, Les dernières années de Fr. R. IL. Revue de Hongrie 1910: 37. — Szekfű Gyula szerint (A száműzött R., 1913: 383) a Histoire első négy kötete semmiesetre sem R. munkája. — A Mémoires magyar fordítása Thaly Kálmántól: Pest 1861 és 1872

¹⁰ Közölve: R. F. Önéletrajza, i. k. 381—589.

¹¹ Közli Thaly, Rákóczi-Tár 1866 és Fraknói, i. m. 326.

¹² V. ö. Zolnai Béla, II. Rákóczi F. könyvtára, Bp. 1926.

¹³ Testament politique et moral du Prince Rákóczi. La Ha}-e, chez Scheurleer, 1751, 395. 1. — Megvan a pécsi egyetemi könyvtárban: «RIX8» jelz

¹⁴ R. F. Eml., Thaly-kiad. 1872: 65.

¹⁵ A római cenzúra történetére von. V. ö. Szekfű i. m.

¹⁶ Emlékiratai, 1872: 71. és 107.

¹⁷ 1725. Kézirata Marquis d'Andrezel iratai között, a párizsi külügyminisztériumban. Másolatát a Nemz. Múz. őrizi. V. ö. Szekfü, i. m. 267, 380 és 382.

¹⁸ Super Genesim, Exodum, Leviticum, Numeros et Deuteronomium. 1721-1731. Kiadatlan kézirat a troj'es-i könyvtárban (Mss. lat. 2146), ahol ugyanennek a műnek francia fordítását is őrzik. V. ö. Zolnai B., A jan. R.: 24. és 29.

¹⁹ Megjelent: Testament, i. k. 48-67.

²⁰ Megjelent: Testament, i. k. 1-232.

²¹ Nagyszombatban jelent meg a Regulamentum Serenissimi D. G. Fr. R. Principe (1706) és a Rákóczi Ferenc proclamatioja (1706). — V. ö. Zelliger, Pantheon Tynaviense.

1931: 54-55.

²² I. k. 152, 226, 260.

²³ R. Önéletr. i. k. 268.

²⁴ U. o. 344-345.

²⁵ R. Önéletr. i. k.: Coufessio 4, 46, 68; Aspirations 478-480. — V. ö. erről bővebben Brisits, i. m. 6., és Zolnai B., Minerva 1925: 24.

²⁶ Ez a lelkisége nyilatkozik meg akkor is, mikor visszanyúl a nemzetivel egyesült vallásos gondolat magyar forrásához, Szent István Intelmeihez, amiket franciára fordít, vulgarizálás céljából (1725). Megj. Testament, i. k. 233-255.

²⁷ Fraknoi. i. h. 327.

²⁸ R. Önéletr. i. k. 365.

²⁹ Bibliothèque janséniste ou Catalogue des livres jansénistes, 1731.

³⁰ Méditationes super Genesim, fol. 12-13. — Y. ö. Zolnai B., A jan. R., 15.

³¹ R. Önéletr. i. k. 161.

³² A gallikanizmus magyar visszhangjáról v. ö. a Minerva 1934. évf.-ban megjelenő tanulmányomat.

³³ R. Önéletr. i. k. 163.

³⁴ Testament, i. k. 402.

³⁵ U. o. 405.

³⁶ Emlékir., Thaly K. ford. i. k. 1872: 71-72.

³⁷ Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un Chrétien, megj.: Testament, i. k. 257-509.

³⁸ R. Önéletr. i. k. 161.

³⁹ Az említetteken kívül v. ö. még: Méditationes amii 1723, kézirat a troyes-i könyvtárban, «Mss. lat. 2145» jelz. — A Méditationes super Genesim etc. egykorú francia fordítása: Meditations en forme de soliloques sur l'Ecriture Sainte, u. o. «Mss. lat. 2147». V. ö. Zolnai B., A jan. R. 1927.

⁴⁰ R. Önéletr. i. h. 115.

⁴¹ Méditationes super Gen., 15. verso.

⁴² Rákóczi irodalmi munkáival kapcsolatban még sok filológiai részletkérdés vár tisztázásra. Itt csak néhányat említek, a legsürgösebbeket: 1. Megállapítani pontosan Duguet és a figurizmus hatását. — 2. A jezsuita Rapin befolyása, amit maga R. elismer a Vallomásokban. — 3. A Testament 1751-i poszthumusz kiadását összevetni a ráukmaradt kéziratokkal. — 4. Bossuet «Politique tirée de l'Ecriture Sainte» című munkájának és a Traité de la puissance-nak viszonya. (Y. ö. P^Araknoi, i. h. 424.) — 5. Párhuzam Rákóczi és Mikes gondolatai között.

⁴³ V. ö. a Vallomások beismerő nyilatkozatát és a grosbois-i kamalduliak kéziratos R. életrajzában: «Il est bien janséniste». (Zolnai B., A jan. R., 1927: 12.)

⁴⁴ Érdemes volna összeállítani egy speciális és teljes Rákóczi-bibliográfiát. Egykorú megemlékezéseket írtak róla: Le Noble, Saint-Simon, Dangeau, Bonuac, Saussure, Bonneval, Mittarelli, stb. — V. ö. Zolnai B., A jan. R. 1927: 31. és R. Fehér, R. dans les Mémoires français, Pécs 1932.